

**СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК**

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. IX св. 3—4

БЕОГРАД 1958

ВУКОВ ОДНОС ПРЕМА ЕКАВСКИМ ПЕСМАМА НАРОДНИМ

Вуков однос према екавштини народних песама није посебно нити довољно проучаван, иако за ту тему има довољно грађе: у самим песамама, у предговорима Вуковим уз поједине књиге песама, а нарочито у многобројним редакторским белешкама уз текст песама првог државног издања. (Један знатан део тих белешака, уређених и груписаних, дат је и у књизи Љ. Стојановића о Вуку, али без извођења икаквих закључака). Проучавање Вуковог односа према екавским песамама важно је, међутим, за проучавање народног песништва и његове историје, а има извесног значаја и за проучавање Вукових погледа на књижевни језик. Ми ћемо се задржати само на теми одређеној у наслову чланка, и то само на епским песамама.

Није потребна дубока студија народних песама Вукове збирке, потребно је само посматрати их без предубеђења, па ће се опазити извесне, некад веома јаке несагласности, које збуњују и које траже разјашњење. У јекавским песамама Вукове збирке среће се ствари које би приликовале много пре сремским песамама него херцеговачким (узимамо ради краткоће израза zgodnu деобу коју је дао сам Вук: јекавске су херцеговачке, екавске су сремске). Да се задржимо за најкраће време на језичким особинама: у Вуковим јекавским песамама налазе се језичке појаве које нису херцеговачке а довољно су познате као сремске. Ево једног врло речитог примера: *Комаде од различних косовских џесама* Вук је записао од свога оца, међутим у четвртном комаду налазимо сремски облик: Можемо ли с *Турци* бојак бити? и застарели облик: Не би *Турком* ручка осолили. Вук није дао никакву примедбу, али знамо добро да нигде и никад није одобрио ни допустио ове облике као херцеговачке. Очеvidно

је Вуков отац ове комаде од косовских песама (управо од Лазарице) научио у Срему.

Има и другачијих несагласности. Песма о Рајку и Маргити и песма о смрти Деспотовића Јове говоре о судбини Срема, личности су у њима из Срема, у њима се помињу сремска места која се у другим песмама никако не спомињу. Песму о смрти Деспотовића Јове Вук помиње тако да то може бити само сремска песма: у писму Јустину Михаиловићу (Преп. VI, 305) Вук пише: „Кад би ми отац Давид хтјео преписати од своје матере ону пјесму о смрти Деспотовића Јове, што ми је много пута обрицао...“ Писмо је из 1840, а Вук је објавио другу, познатију много од прве варијанту те песме 1845. Другу, даљу варијанту те песме, везану за друго име, песму о Јели Кружићевој (I књига, бр. 752) објавио је Вук као екавску. Даљи пример: за песму о женидби Лазаревој од анонимне слепице из Јарка, као и за друге песме исте слепице Вук каже (Преп. II, 103) да ће се „тешко на другом месту наћи“. Међутим, песму о Лазаревој женидби Вук је објавио (записану од старца Рашка) као јекавску, али са неким сремским одликама (географске појединости и друге). Од Рашка је записао неколико такозваних старих песама (међу њима је и поменута већ песма о Рајку и Маргити), и све те песме су јекавске, или по Вуковој деоби херцеговачке, а оне, међутим, све имају сремских одлика, језичких и културно-историских.

Али управо ту код Рашка наилазимо још на једну велику, врло велику несагласност у тој Вуковој деоби песама по изговору. Рашкове песме су све јекавске, осим једне једине која је екавска: песма о боју на Делиграду. Познато је, и можда се на томе не би требало ни задржавати, да су и у писаној књижевности, коју раде школовани људи, врло ретки писци који пишу у два изговора. Тачније, има само таквих писаца, врло ретких, који су напустили један изговор у корист другог (напр. Дучић, Андрић). Али да прости људи, какви су народни певачи, могу певати једновремено у два изговора, ствар је немогућна и невероватна. И Рашко је, очевидно, могао певати само екавски или само јекавски, у свима својим песмама. Вук је песму о Делиграду објавио екавски, мислим, зато што је био присиљен извесним разлозима. Најпре, због кнеза Милоша, коме

је Рашко био познат и у извесном смислу близак, што се види доста јасно из писма Вуковог кнезу (Преп. II, 538), где, ређајући песме и певаче, каже за Рашка кратко: „а и код Рашка су ми остале двије лијепе пјесме непреписате“. Да Рашко није био познат и близак Милошу, не би Вук могао тако писати. Сличан је лични моменат у објављивању неких екавских песама у оригиналном изговору у другом издању (1823): све те песме биле су послате Вуку од скупљача који су нам познати као Вукови пријатељи (Мушицки за три косовске песме, Урош Волић за песму о Находу Симеуну, Берић за песму о Предрагу и Ненаду). Даље, Вук је морао водити рачуна и о људима из кнез-Милошеве околине, тако исто познаницима Рашковим. Тим људима, истина, није иначе било много стало до песама, они су песме називали „беспослицом“ и једном још тежом речи (свршетак предговора првој књизи од 1823), али их је изузетно песма о Делиграду могла лично интересовати, па је Вук и према њима као и према кнезу морао имати обзира при објављивању Рашкове песме.

Као што је овај поступак Вуков са два изговора у Рашковим песмама упадљиво недоследан, такав је случај и са оном Вуковом речи о Видаковићевом непознавању Херцеговине. У критици на Љубомира у Јелисиуму (Грам. пол. списи I, 137), препричавајући место о Косари и Драгињи кад долазе у Призрен на „колесницима“, Вук отвара заграду и даје ову примедбу: „познаје човек места о којима пише! У Херцеговини су познате колеснице, као у Бечу самари!“ Међутим, у две јекавске, тојест по Вуку херцеговачке песме (Смрт Деспотовић Јове и Зидање Скадра) говори се о употреби интова. И по тој особини, осим раније поменутих, песма о смрти Деспотсвића Јове је пре сремска него херцеговачка песма; по тој особини и за песму о зидању Скадра могло би се закључити да је она дошла са стране у Срем и да су је сремски певачи прерадили¹.

¹ На основу те културноисториске појединости ја сам закључивао да је Рашко Зидање Скадра морао — као и друге своје „старе“ песме — научити у Срему. Проф. Латковић (у Прилозима за књижевност XXII, 311) изнео је као противдоказ једну босанску песму у којој се помиње интов (Петрановић I, бр. 280), али је Л. у том случају превидео једну важну околност: време. Петрановићева песма је објављена 1867 г., Рашкова 1823 г. Разлика од четрдесет година много значи у промени материјалне културе. Затим, после Рашкове песме записане у Крагујевцу, 1836 г., по причању

Из свега овога може се већ извести закључак да је Вук сремске песме преводио у јекавштину. Али то је сам Вук довољно јасно признао. Најпре је Копитару у писму јуна 1815 (Преп. I, 751) изнео ову дилему. Казавши своје уверење да су „пјесме све а особито јуначке прављене по Херцеговини“, износи да још не зна како ће их објавити, јекавски или екавски, или „по славенски“ (тј. са јатом). Пет месеци после овог писма Вук је већ дошао до одређеног решења како ће песме објављивати: „све јуначке песме и женске које су по прилици из Херцеговине и из Босне дошле херцеговачки; а женске, особито оне које се по Херцеговини и по Босни слабо пјевају сремачки“ (предговор другој части Песнарице, 1815). У примедби под текстом, ради објашњења, понавља своје теориско мишљење о пореклу епских песама: „Све су готово јуначке пјесне које се по народу српском пјевају, у херцеговачком дијалекту спјеване”.

Вук, истина, каже да су песме „напечатане онако као што сам их ја преписивао из уста Срба и Српкиња“, али то вреди само у толико у колико су те песме „правилније у смотренију говора народног него оне прве“ (тј. оне из 1814). То смотреније, види се јасно из оног првог цитата, вреди само за граматичку правилност и језичку чистоту, али не и за изговор певачев. У том цитату Вук јасно казује једну важну ствар за нашу науку: он је екавске тј. сремске песме преносио у јекавштину, тј. у херцеговачки раф. Скоро век и по је прошао од како је Вук ово написао, па ипак се на те речи није обраћала пажња, као ни на оне разне несагласности Вукове редакције. Вуково мишљење о херцеговачком пореклу нашег епа добило је велики значај. И Грим га је примио: „ове песме... долазе... из српских крајева под Турском“ (Јб. Стојановић, 238). И то је један од разлога што се о Вуковом јекавизирању екавских песама није водило рачуна. Али је још важнији разлог можда заосталост саме науке о нашем епу.

*

Потребно је неколико речи објашњења пре него што пређемо на хронолошки преглед екавских песама епских у Вуковој

Милићевића (Кнез Милош у причама, изд. Нар. дело, 202) Милош је поклатио султани интов са коњима. И тада још интов је био на висини владарских поклана. — Временски различите збирке песама не смеју се посматрати као јединствен блок; чак се ни прве четири Вукове књиге, узете издвојено, не смеју тако посматрати.

збирци пренесених у јекавштину. Огромна већина песама Вукових објављене су у јекавштини (са врло ретком икавштином у њима, у главном само у песмама старца Милије). Знатно је мањи број екавских песама (са доста честом јекавштином у њима). Најмањи је, управо ишчезавајући број икавских песама. Мешавина изговора (јекавштине у екавским песмама и много ређе икавштине у јекавским песмама) није израз неког нереда, него строгог чувања силабичке структуре стиха (о којој је и Вук строго водио рачуна). У тој мешавини изговора има разлике између Вука и других скупљача. Код тих других нема тог строгог реда какав је код Вука. Примери: Хасанагиница, Релковићева песма у Сатиру, Стејићева песма о Васојевић Стеви. Код ових скупљача се види како су, сасвим природно и разумљиво, прости људи певачи песму примљену у туђем изговору пренели у свој матерњи изговор, али само у извесном степену, у колико им се запамћени текст својом конструкцијом стиха није наметнуо. Тако се добија неправилна мешавина изговора какву видимо у тим песмама, у којима је тек Вук (у прве две песме, пренесене у његову збирку) дао потпуни ред и правилност. Вук је тако радио из љубави према реду, који он тако често наглашава као руководно начело своје реформе; али Вук тако ради и из разлога књижевне реформе, у којој љубав према матерњој јекавштини игра главну улогу.

У том спровођењу јекавштине код Вука ипак има постепениости. Тек у другом издању (1823) Вук је дао доследну и строго спроведену јекавштину, коју није морао ни додирнути у трећем издању. Пре године 1823 постоје два степена школе и учења: књига од 1814¹ има још доста екавштине у јекавским песмама, слично оним трима поменутих песмама Фортиса, Релковића и Стејића. Да ли је Вук наишао на певача на какве су наишли Фортис, Релковић и Стејић? Не изгледа, и за већину песама и не може бити. Пре ће бити да је сам Вук био невешти и прости

¹ Има седам епских песама у тој књизи (осим Хасанагинице): 1) Милош у Латинима; 2) Лов Марков с Турцима; 3) Женидба Тодора од Сталаћа; 4) Смрт Деспотовића Јове; 5) Удаја сестре Љубовића; 6) Смрт Гуше буљубаше; 7) Бој на Мишару. — Од њих Вук је прву, другу и пету оставио у истој скоро редакцији; трећу и четврту нашао је у бољем облику, — и свих пет објавио у трећем издању. Шесту и седму објавили су поново тек редактори државног издања.

створац тог малог нерета, јер тада је он још мало знао. О епским песмама своје прве књиге говори Вук мало и неодређено. У предговору од 1823 каже: „Све оне пјесме што су у првој књижици наштампане у Бечу 1814 године ја сам у Беч у глави донио“. Одакле их је донео у Беч? Узимало се досад, и сâм сам тако доскора мислио, да је хтео рећи: из Србије (у речима: „ове сам пјесне запамтио кад сам јошт прије 12 година... овце и козе чувајући живио“). Али по реду којим се излажу ствари у томе предговору (од 1814), не изгледа да се те речи односе на све песме него само на женске. После речи „прије 12 година“ долазе две дигресије, а онда, враћајући се на песме, Вук каже: „Што се тиче пјесама о томе ... може ме критизирати каква Серпкиња проста или Сарајевка, али ја се надам да ће и оне мени опростити“. По овом позивању на просте Српкиње и на Сарајевке и на могућност њихове критике, овај први већи део предговора тиче се само лирских песама. Ако би се тицао и епских песама, не би се могла разумети Вукова грешка (била би и сувише груба) да у 1802 годину ставља песму о Мишарском боју. Стилизација оног другог места у предговору где се говори о епским песмама такође упућује на то да се речи „прије дванаест година“ не тичу тих песама: „Овде, осим љубовни и њежни пјесама... имају неке... које се мужевственим, познатим серпским гласом уз гусле пјевају“. Ни на том другом месту није дао Вук никаквог наговештаја одакле су му те песме нити откуд зна за њих. Ни доцније, у „рачуну“ од песама, 1833 г., Вук ништа не говори о њима.

Само две песме од тих седам биле би несумњиво од певача изван Срема: Бој на Мишару (у првој редакцији) и Удаја сестре Љубовића. Али Вишњићева песма има тако велики број сремских језичких одлика, које у песму нису могли унети ни Вук ни Вишњић. Има у њој и један заменички хрватски облик: Пак си чупа своје русе косе. Песму је вероватно, одмах по Вишњићевом преласку у Срем, записао непознати Сремац. Вук, у колико је о тој песми говорио, само у најблеђој алузији, казао је да је друга верзија Боја на Мишару „прави оригинал“ (Преп. I, 151), сматрајући можда да су две верзије у ствари две варијанте од два различита певача. Вук је иначе и од Копитара крио кад је песме узимао из рукописа, као на пример у случају Орфелиновог записа песме Срби у Донаверту (Преп. I, 288—9). По свему томе прет-

постављам да је Вук ту песму као и све остале песме из прве Песнарице узео из неке рукописне збирке песама. Зато о њима и говори тако неодређено.

У другој књизи (1815) дао је Вук песме Вишњићеве и Подруговићеве (не све њихове песме), песме свога оца и слепо Степаније. У свима овим песмама, осим Вишњићевих, има старих сремских песама које су певачи научили у Срему (косовске песме, Женидба Душанова и друге). Све те песме певачи су дали у мешавини јекавштине са екавштином, и трагови те мешавине остали су и после Вукове редакције, као што је то у појединостима изложено у примедбама редактора државног издања. Али је у првом, рукописном тексту Вуковом тога зацело било и више, а оно што је редактор државног издања опазио, то су зацело само појединости које су измакле Вуковој пажњи, и које је Вук у другом издању стигао да поправи. Не све ипак, остало је доста облика *нисам*; сремске падежне облике Вук је такође остављао (видели смо један такав случај у стиховима записаним од Стефана Караџића): осетио је да стихове не треба кварити. Доиста, из примедба редактора државног издања види се довољно да је Вук увек само поправљао на боље. Једино је у јекавштини ишао до краја.¹

Међу певачима друге књиге које смо навели налази се и слепа Степанија. Вук за њу у предговору од 1833 каже: „слепица Степанија из Јадра“, што, мислим, значи само место рођења, али се не види кад је Степанија дошла у Срем, нити да ли је она била јекавац, као што су били остали наведени певачи. По садржини њене песме припадају репертоару слепих певача сремских. Али и по једној језичкој особини њеној изгледа да су њене песме биле екавске. У њеним песмама има скраћивања двосложне замене јата на једносложну сразмерно много више него у пе-

¹ Има још једна појединост из Вукове редакције песама, која говори јасно о његовој тежњи да да боље од ранијег. У тој другој књизи (1815 г.) била је и сувише честа употреба књишке свезе *јаа*. Њу је Вук доцније толико много брисао и мењао на *ја*, да то одмах падне у очи при читању редакторских бележака државног издања. На пример, само у Женидби Душановој та свеза је избрисана у новом издању (1823) неких двадесет пута. То је Вук радио и у другим свима песмама. Неће бити да су прости певачи ту свезу толико много употребљавали; пре ће бити да се Вук у томе пребацио па се после тргао и поправљао се. Свакојачко, то је књижевна и грађанска црта говора тадашњих аустријских Срба.

смама јекаваца. На пример, у Степанијиној варијанти песме Свети Саво на 44 стиха има шест скраћивања јата, а у следећој Вишњићевој од 54 стиха нема ниједног. Или у три песме старца Милије: у Сестри Леке капетана на 570 стихова има свега два скраћивања; у Баковић Страхињи, на 810 стихова има пет скраћивања јата и још пет случајева метричке икавштине; у Женидби Максима Црнојевића, на 1226 стихова пет случајева скраћивања јата и још један случај метричке икавштине. Чини ми се, после оваквог поређења, јасно да је Степанија била екавац, и да је њене песме Вук пренео у јекавштину.¹

У другом издању песама (1823 г.), у другој и трећој књизи, Вук први пут објављује у екавштини неколико сремских песама; поменули смо их раније. Објављује и сремске „старе“ песме Рашкове пренесене у јекавштину (в. у чланку о Рашку у Зборнику М. С., II). Али то су последње екавске песме које је Вук пренео у јекавштину. Почевши од IV књиге другог издања (1833) Вук мења свој поступак према екавским песмама. Нове песме записане од екаваца певача (Живане, Јеце, Рашка с песмом о Делиграду) објављене су у екавштини. Ако је за Рашка имао обзира према кнезу Милошу и његовој околини, откуд ти обзири према слепим певачицама Живани и Јеци? Да није било и неких разлога за ту промену става? У једној ствари Вук ипак није отступио од свог ранијег рада и правца: песме сремске већ објављене у јекавштини остају такве како су објављене. Само још једну песму сремску објавио је у јекавштини: песму о Деспотовићу Јови.

Који су разлози били да Вук промени свој став према сремским песмама? Најпре, Вуков природни развој. У читавом свом раду Вук се мењао и усавршавао. Оно исто што се деша-

¹) Овде ми је згодна прилика навести усмено саопштење проф. Милије Станића, сарадника САН. У његовом крају, под Дурмитором, певачи јекавци ради стиха неће никад прећи у икавштину него ће скраћивати двосложну замену јата у једносложну. Као што смо видели, и код Вуковог певача Милије има таквог скраћивања, али је оно сразмерно врло ретко. Ако је такво скраћивање јата данас код јекаваца под Дурмитором чешће него код Вукових јекаваца, онда би ту, мислим, требало ипак претпоставити утицај Вукових књига, пошто се у њима налазе и екавске песме пренесене у јекавштину а те песме, са својим великим процентом скраћеног јата, већим него код правих јекаваца, могле су, кроз Вукове књиге, послужити као нова школа јекавског певања, онако исто као што су Вукове књиге песама послужиле као песнички образац и песничка школа за доцније певаче (и збирке песама), па и за неке песме у самој Вуковој збирци, које су доцније записане.

вало у његовој реформи књижевног језика, извршило се и у редиговању песама. Али је, по свему изгледа, у тој промени става према сремским песмама био и један спољашњи утицај. То је утицај Јакова Грима. Преписка са Гримом која се водила за време штампање другог издања, управо је додиривала и питање дијалекта у коме су песме издаване. Грим је ту показао не само велико интересовање и немачку савесност, него и познавање ствари и литературе (хрватких речника, Енгела, а преко Енгела и интересовање за Рајића). Грим (в. Преп. II, 22—23) пита Вука: „Да ли Босанци, Херцеговци и Шокци певају о српским јунацима и владаоцима? Можете ли макар у другој књизи рећи где се поједине песме певају, или још боље о томе и о другим стварима кажите што више можете у предговору I књизи!“ Грим је постављао и јасно питање да ли је у песмама неком дијалекту давао Вук првенство (в. и Љ. Стојановића књигу о Вуку, 238). Вук је на сва питања Гримова одговарао и писмом и самим предговором уз I књигу. Али је Вук, једанпут потстакнут у том правцу, и даље мислио о томе. Затим је, три године доцније, дошло и Гримово интересовање за песму Срби у Донаверту, дошло је питање човека који је добро осетио ствар. Вук је осетио да постоји контрола у науци. Због те контроле Вук можда није хтео дирати у сремске песме већ објављене у јекавштини: не би било ни згодно дирати у ствари којима је једанпут већ дат одређен изглед, осим што би и посао био велики. Вук је имао велико поштовање и према Гриму и према Копитару. У случају *Срба у Донаверту*, Грим се (као да није имао вере у Вука) обратио Копитару, и испитивање је дошло иследнички карактер. Морало је то све јако утицати на Вука. Однос Грим — Вук заслужује, уосталом, посебно проучавање. Ми овде, само у пролазу, износимо једну врло важну могућност: Грим је својим великим интересовањем за српске народне песме учинио велику услугу Вуку: помогао му је да у редиговању народних песама учини један велики корак ка савршенству. То је било од велике користи и за нашу науку.

С. Матић